ULUSLARARASI

SANAT TARİHİ

SEMPOZYUMU

Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan
10-13 Ekim 2001

BİLDİRİLER

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

İZMİR-2002

Sempozyuma Katkıda Bulunanlar:
T. C. Kültür Bakanlığı, Halk Kültürleri Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü
Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)
Ege Üniversitesi Rektörlüğü
İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı
Sayın İsmail Akçura (Anemon Otel/Manisa)
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı

Sempozyum Düzenleme Komitesi:
Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ
Yard. Doç. Dr. Yekta DEMİRALP
Yard. Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK
Araş. Gör. Ertan DAŞ
Araş. Gör. Sevinç GÖK
Öğr. Gör. Mehmet KAHYAOĞLU
Yusuf OĞUZ

Teknik Tasarım ve Düzenleme:
Araş. Gör. Sedat BAYRAKAL
Araş. Gör. Sevinç GÖK

Kapak Tasarımı:
Araş. Gör. Ertan Daş

Baskı:
Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova-İZMİR

İsteme Adresi:
Ege Üniv. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü Başkanlığı
35100 Bornova-İZMİR
0232-3884000/1325

Bu kitap, T. C. Kültür Bakanlığı,
Türkiye Bilimler Akademisi ve Yaşar Holding'in katkılarıyla basılmıştır.

IŞIKLI'DA GEDİK AHMED PAŞA HAMAMI

Şakir ÇAKMAK*

1989 yılında Denizli yöresinde yaptığımız araştırmalar sırasında, Çivril'e bağlı Işıklı Beldesi'nde[1], harap durumda, ancak mimari özellikleri açısından oldukça ilginç bir hamama rastladık. Yöreye düzenlediğimiz çeşitli gezilerimiz sırasında, ilk incelememizden bu yana geçen süre içinde, yapıdaki tahribatın daha da arttığını ve bir çöplük olarak kullanılmaya devam ettiğini gözledik. Plan şemalarındaki çeşitlilik ve ilginç kuruluşlarıyla Türk mimarisinin en özgün yapı türlerinden biri olmalarına karşılık, çalışma güçlükleri nedeniyle araştırmacıların genellikle uzak durdukları hamamların çoğu, bugün ne yazık ki benzeri bir kaderi paylaşmaktadırlar.

Işıklı'da *Eski Hamam Sokak'da* bulunan ve halk arasında *Ağalar Hamamı* adıyla bilinen yapı, kuzey-güney doğrultuda hayli eğimli bir arazi üzerine, moloz taşlarla inşa edilmiştir (Res. 1, 2). Bugünkü şekliyle dikdörtgen planlı bir aralık, kare planlı bir ılıklık, üç eyvanlı ve iki halvetli bir sıcaklık ile su deposundan oluşmaktadır (Şek. 1). Soyunmalık mekânı tamamen (Res. 3), batı cephesinin güney kesiminde yer alan mekân ise kısmen yıkılmıştır (Res. 4). Kuzey ve doğu duvarları büyük ölçüde toprak ve moloz yığınlarıyla örtülmüştür.

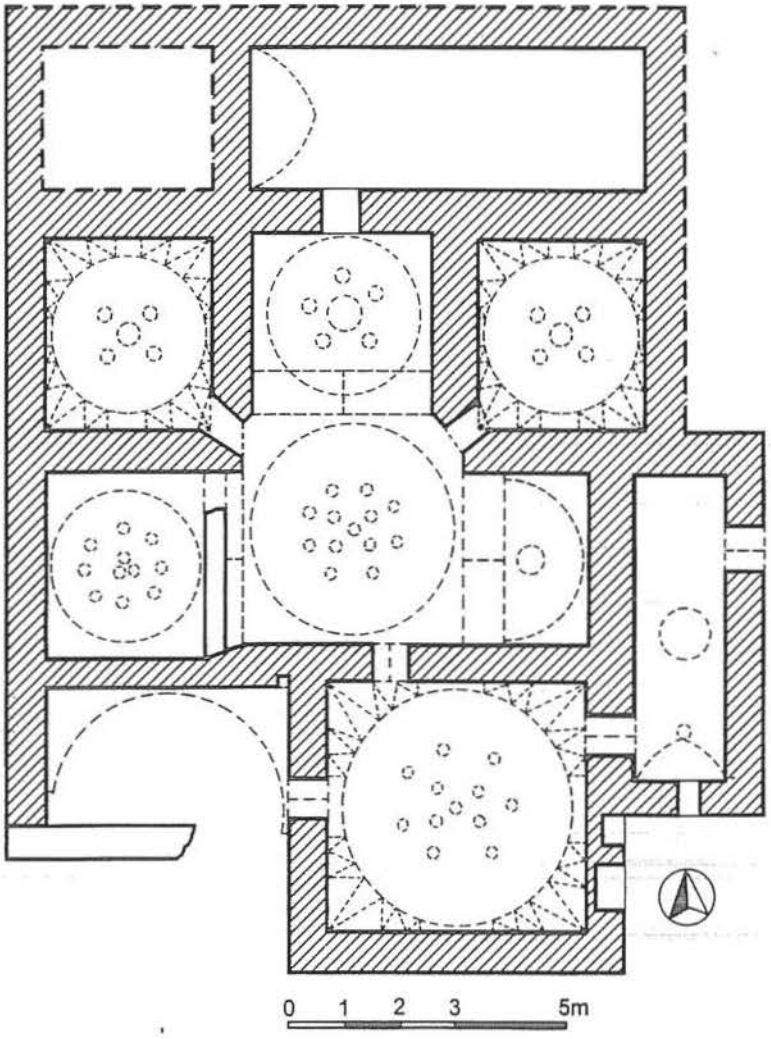
Kalan izler ve aralık mekânının konumu, soyunmalığın, hamamın doğu cephesinde yer aldığını göstermektedir. Bu cephenin güney köşesinde, sonradan inşa edildiği anlaşılan bir ocak ve bir niş vardır (Res. 3). Yapının doğusunda dikdörtgen planlı ve üzeri sivri kemerli tonozla örtülü bir aralık mekânı yer almaktadır (Res. 5). Aralığın güney duvarında, sonradan açılmış küçük bir pencere bulunmaktadır. Aralıktan sivri kemerli bir açıklık aracılığıyla ılıklığa geçilmektedir. Ilıklık kare planlıdır ve üzeri bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbe yuvarlağına geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır.

Ilıklığın batısında, güney duvarı tamamen, batı duvarı ise kısmen yıkılmış ve içi molozlarla dolmuş bir mekân bulunmaktadır. Kısmen yıkılmış durumdaki batı duvarının güney ucunda, doğuya doğru uzanan, sonradan örülmüş bir duvar görülmektedir (Res. 4). Kuzey duvarının üst kesiminde kalan pandantif izlerinden bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılan mekânın molozlarla dolmuş olması, işlevi hakkında fikir edinmemizi güçleştirmektedir. Ancak ılıklıkla ilişkili oluşu ve yapının başka bir kesiminde tuvalet ve traşlığa rastlanmaması, bu iki mekânı içeren bir bölüm olduğunu akla getirmektedir.

---

* Yard. Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

[1] Işıklı bugün küçük bir belde olmasına karşılık, Germiyanoğulları ve Osmanlı dönemlerinde *Şıhlı* ve *Şeyhlü* gibi adlarla anılan bir kaza merkezi idi. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 438 no'lu tapu tahrir defterinde Kütahya'ya bağlı kazalar arasında Şeyhlü adıyla Işıklı da sayılmaktadır (M. Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara, 1974, s.61, dipnot 2). Eviya Çelebi, Aşıklı adıyla tanıttığı kazanın, 485 toprak örtülü evi, camileri, mescidleri, mektebi, hanı ve birkaç dükkanı bulunan bir Türkistan şehri olduğunu söylemektedir (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Türkçeleştiren: Z. Danışman), C. 13, s. 132). Işıklı'nın XIX. yüzyılda Sandıklı Kazası'na bağlı bir nahiye olduğu, XX. yüzyıl başlarında ise Çivril'e bağlandığı bilinmektedir (B. G. Yavuz, *Çivril Tarihi*, Çivril, 1969, s. 13).

Şek. 1- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Plan.

Ilıklığın kuzeybatı köşesindeki sivri kemerli açıklıktan sıcaklığa geçilmektedir. Üç eyvanlı ve iki hücreli bir plan şeması sergileyen sıcaklıkta, olasılıkla arsa sıkıntısından kaynaklanan bazı düzensizlikler dikkati çekmektedir. Doğu eyvanı dışındaki tüm birimler birer kubbeyle örtülüdür. Ortadaki bölümle kuzey ve batı eyvanlarını örten kubbelerin geçişleri pandantiflerle (Res. 6, 7), kuzey eyvanının iki yanına yerleştirilmiş halvet hücrelerinin kubbe geçişleri ise Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Ortadaki bölüm, halvetler ve batı eyvanı kare planlı mekânlardır (Res. 8). Buna karşılık, kuzey eyvanı kareye yakın dikdörtgen planlı, doğu eyvanı ise dikdörtgen planlıdır (Res. 9, 10). Kareye yakın dikdörtgen bir plana sahip kuzey eyvanı da bir kubbeyle örtülmüş, ancak kubbe, güneyde eyvan kemerine oturtulmuştur. Dikdörtgen planlı doğu eyvanı ise bir yarım kubbeyle örtülüdür (Res. 10). Batı eyvanının kemeri, sonradan bir perde duvarla kapatılmıştır. Kalan izlerden, sıcaklık duvarlarının çeşitli

dönemlerde sıvandığı anlaşılmaktadır. En alttaki sıva tabakası üzerinde, baskı tekniği ile oluşturulmuş daire şekilli süsleme izleri bulunmasına karşılık, motifleri seçilememektedir. Bugün sıcaklık zemini delik deşik edilmiş, kuzeydoğu halvet ise moloz yığınlarıyla doldurulmuş durumdadır.

Hamamın kuzeyinde sivri kemerli tonozla örtülü bir su deposu yer almaktadır. Dışarıdan, deponun hamamın kuzey duvarı boyunca uzandığı izlenimi edinilmesine karşılık, kuzey eyvanındaki kontrol penceresinden girildiğinde, batıya doğru devam etmediği görülmektedir. Bu durumda, hamamın kuzeybatı köşesinde, bugünkü şekliyle hiçbir mekânla ya da dışarıyla ilişkisi bulunmayan, kareye yakın dikdörtgen planlı bir bölüm ortaya çıkmaktadır. İçine giremediğimiz bu bölümün soğuk su deposu olarak kullanıldığını ya da bir tahribat sonucu sıcak su deposunun küçültülmesi nedeniyle oluştuğunu kabul etmek mümkündür. Kuzey duvarı tamamen toprak ve molozlarla örtülü olduğundan, hamamın ateşlik ve odunluk bölümleri hakkında fikir edinilememektedir.

Yapı, sıcaklık mekânının planı bakımından, S. Eyice'nin *haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip* şeklinde tanımladığı Türk hamamları grubunun varyasyonlarından biri olan, *üç eyvanlı ve köşe hücreli* hamamlardandır[2]. Bu tür bir plan şemasına sahip hamamlara gerek Anadolu Selçuklu, gerekse Osmanlı dönemlerinde sıkça rastlanmaktadır. **Kayseri Huand Hatun Hamamı** kadınlar kısmı (1238)[3], **Kastamonu Frenkşah Hamamı** (XIII. yy. ikinci yarısı)[4], **Beçin Büyük Hamam** (XIV.yy)[5], **Ezine Sefer Şah Hamamı** (XIV. yy)[6], **Bursa Emir Sultan Hamamı** (XV. yy)[7], **Selçuk Saadet Hatun Hamamı** (XV. yy. ortaları)[8], **Afyon Gedik Ahmed Paşa Hamamı** kadınlar kısmı (XV.yy. ikinci yarısı)[9], **İstanbul Gedik Paşa Hamamı** (XV. yy. ikinci yarısı)[10], **Bursa Kadı Hamamı** (XV.yy. ikinci yarısı)[11], **Bergama Hacı Hekim Hamamı** (XVI. yy. başı)[12], **İstanbul Yahya Paşa Hamamı** (XVI. yy. başı)[13], **Şebinkarahisar Topal Mehmet Paşa Hamamı** (1651)[14], **Erzurum Gümrük Hamamı**

---

[2] Türk hamamlarının tipolojisi için bkz. S. Eyice, "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, XI (1960), s. 99-120.

[3] Plan için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, s. 207, şek.1.

[4] Plan için bkz. *Ay. es.*, s.244, şek. 1.

[5] Plan için bkz. R. H. Ünal, "Beçin 1997 Kazısı", *Sanat Tarihi Dergisi*, X (2000), s.141, şek.2.

[6] Plan için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinin İlk Devri*, I, İstanbul, 1989, s. 498, 857.res.

[7] Plan için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, II, İstanbul, 1989, s. 359, res. 628a.

[8] Plan için bkz. E. Daş, "Selçuk'taki Türk Hamamları", *Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu, Bildiriler*, İzmir, 1998, s. 388, şek.2.

[9] Plan için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Fâtih Devri*, III, İstanbul, 1989, s. 19, 33. resim.

[10] Plan için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, IV, İstanbul, 1989, s. 600, 904. Resim.

[11] Plan için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Fâtih Devri*, III, ..., s. 143, 223.resim.

[12] Plan için bkz. İ. A. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Selim Devri*, V, İstanbul, 1983, s. 63.

[13] Plan için bkz. *Ay. es.*, s. 298, şek. 96.

[14] Plan için bkz. H. Karpuz, *Şebinkarahisar*, Ankara, 1989, s. 34, şek. 8.

(XVIII. yy. ilk çeyreği)[15] ve **Ankara Şengül Hamamı** erkekler kısmı (XIX.yy.)[16] sıcaklıklarının plan şeması bakımından yapımıza benzeyen örneklerden bazılarıdır. Ancak saydığımız örneklerin çoğunda eyvanlar tonozlarla örtülüdür. Bu tür plan şemasına sahip hamamlarda eyvanların kubbeyle örtülmesi uygulamasına, XV. yüzyılda başlandığı anlaşılmaktadır. Bursa Emir Sultan Hamamı, Afyon Gedik Ahmed Paşa Hamamı kadınlar kısmı, İstanbul Gedik Paşa Hamamı, Bursa Kadı Hamamı ve Bergama Hacı Hekim Hamamı erkekler kısmı, üç eyvanlı ve eyvanları kubbeyle örtülü az sayıdaki örneklerdendir. Bunların yanı sıra **Ankara Karacabey Hamamı** erkekler kısmı (XV.yy)[17], **Trabzon Tophane Hamamı** (1494)[18], **İstanbul II. Bayezid Hamamı** (XVI.yy.başı)[19] ve **Artvin Şehir Hamamı** (XVIII. yy. başı)[20] gibi dört eyvanlı bir sıcaklığa sahip bazı hamamlarda da eyvanların kubbeyle örtülü olduğu görülmektedir.

Pek çok Türk hamamında, soyunmalığın yapının tesisatla ilişkili mekânlarından daha sonra ve genellikle daha özensiz malzemeyle inşa edildiği; dolayısıyla diğer mekânlardan daha önce yıkıldığı bilinmektedir. İncelediğimiz hamamda da, bugün doğu duvarı üzerinde soyunmalığa ait olabilecek herhangi bir duvar izi bulunmaması, bu mekânın yapıya sonradan eklendiğini göstermektedir. Günümüze ulaşamamış olması da, soyunmalığın diğer mekanlardan daha özensiz bir malzemeyle inşa edildiğinin kanıtıdır. Yapının doğusunda yer alan ve soyunmalıkla ılıklık arasında bir geçit niteliği taşıyan aralık mekânı, boyutlarının küçülmüş olmasıyla dikkat çekmektedir. Özellikle Anadolu Selçuklu hamamlarının hemen hepsinde görülen bu mekânın XV. yüzyılda boyutlarının küçüldüğü, XVI. yüzyılda ise neredeyse tamamen ortadan kalktığı bilinmektedir[21].

Yapıda inşa kitabesi yoktur. Bununla birlikte çeşitli tarihi belgelerde, Işıklı'da Osmanlı Sultanı II. Mehmed'in vezirlerinden Gedik Ahmed Paşa[22] tarafından inşa ettirilmiş bir hamam bulunduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır. Gedik Ahmed Paşa'nın Afyon'daki külliyesi için düzenlediği 879/1474-75 tarihli vakfiyesinde, "*Şeyhlü'de kendi adıyla bilinen hamamı.....*" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır[23]. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Sultan II. Bayezid Dönemine ait (1481-1512) bir defterde, Şeyhlü'de merhum Gedik Ahmed Paşa'nın Afyon'daki imareti için vakfettiği bir hamamdan bahsedilmektedir[24]. Yine aynı arşivdeki Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir başka defterde Şeyhlü'de Gedik Ahmed Paşa vakfına ait bir tek hamam

---

[15] Plan için bkz. R. H. Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslâmi Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5, s. 137, şek. 37.

[16] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I, Ankara, 1983, s. 471.

[17] Plan için bkz. E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Çelebi.....*, s. 266, res. 458a.

[18] Plan için bkz. H. Karpuz, *Trabzon*, Ankara, 1990, s. 62, çiz. 23.

[19] Plan için bkz. İ. A. Yüksel, *a.g.e.*, s. 212, şek. 73.

[20] Plan için bkz. *Türkiye'de Vakıf Abideler.....*, I, s. 743.

[21] Aralık mekânı hakkında bilgi için bkz. Y. Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, s. 19-28.

[22] Gedik Ahmed Paşa hakkında bilgi için bkz. M. H. Yinanç, "Ahmed Paşa Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, 3. cüz, İstanbul, 1959, s. 193-199; S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, II, Afyon, 1991, s.196-201; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî-Osmanlı Ünlüleri*, 1, İstanbul, 1996, s. 209.

[23] *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*, Defter No: 1767, Sayfa No: 225, Sıra No: 58.

[24] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver*, 262, s. 330.

bulunduğunu gösteren bir kayıt vardır[25]. Tüm bu belgeler Işıklı'da, Gedik Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilmiş bir hamam bulunduğunu göstermektedir. İncelediğimiz hamamın eyvanlarının kubbeyle örtülü olması ve aralık mekânının dar bir geçit haline gelişi gibi mimari özellikleri, XV. yüzyılda inşa edilmiş bir yapı olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca eyvanları kubbeyle örtülü az sayıdaki örnek arasında, yine Gedik Ahmed Paşa tarafından inşa ettirildiğini bildiğimiz Afyon ve İstanbul'daki iki hamamın da bulunması düşüncemizi daha da güçlendirmektedir. Bu durumda incelemiş olduğumuz hamamın, Gedik Ahmet Paşa'nın -çeşitli belgelerde de belirtildiği gibi- Afyon'daki külliyesine gelir sağlamak amacıyla XV. yüzyıl ortalarında inşa ettirdiği hamam olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer hamamlarıyla olan benzerliği de, bu üç yapının aynı kişiler tarafından tasarlanmış olabileceğini akla getirmektedir[26].

Dileğimiz, bugün çöplük olarak kullanılan ve yıkılmaya yüz tutmuş bu güzel hamamın, bir an önce, hiç olmazsa ayakta kalmasını sağlayacak önlemlerle kurtarılmasıdır.

---

[25] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defteri*, 438, s. 128. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bu belgeleri okuyan ve kullanmama izin veren Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyesi Yard. Doç.Dr. Sayın Turan Gökçe'ye teşekkür ederim.

[26] S. Gönçer, *a.g.e.*, s. 211'de, Gedik Ahmed Paşa'nın vakfiyesinde bahsi geçen İstanbul, Işıklı ve Denizli'deki hamamlarıyla diğer yapılarını Fatih devri mimarlarından Ayas Ağa'nın inşa etmiş olabileceğini ileri sürse de, bunu kanıtlayacak kesin bir veri yoktur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi plan şemalarındaki benzerlik, bu hamamların plan tasarımında aynı kişilerin rol almış olabileceğini düşündürmektedir.

Res.1- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Kuzeybatıdan genel görünüş.

Res.2- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Batı cephesi.

Res.3- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Doğudan genel görünüş.

Res.4- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Güneybatıdan genel görünüş.

Res.5- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Aralık.

Res.6- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Sıcaklığın orta bölümü.

Res.7- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Sıcaklığın orta bölümünü örten kubbe.

Res.8- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Kuzey ve batı eyvanları.

Res.9- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Kuzey eyvanı.

Res.10- Işıklı Gedik Ahmed Paşa Hamamı. Doğu eyvanı.